

БОГОСЛОВСЬКА ПІДГОТОВКА ДРУГОГО ВАТИКАНСЬКОГО СОБОРУ (1962–1965 РР.)

Висвітлюється проблема теологічної основи Другого Ватиканського Собору, його значення в процесі інкультурації католицтва в сучасний світ.

Ключові слова: Другий Ватиканський Собор, документи Собору, інкультурація, екуменізм, еклезиологія.

Освещается проблема теологической базы Второго Ватиканского Собора, его значение в процессе инкультурации католичества в современный мир.

Ключевые слова: Второй Ватиканский Собор, документы Собора, инкультурация, экуменизм, эkkлезиология.

Decicated to the problem of theological base of Second Vatican Council, the council's values it the process of Catholic inculturation in the modern word.

Key words: The Second Vatican Council, documents of the Second Vatican Council, inculturation, oecumenism, ecclesiology.

Незабаром знаменна дата — п'ятдесятиліття Другого Ватиканського Собору, однак виникають суперечки стосовно його рішень. Спектр думок варіюється від похвал до різкого неприйняття ухвалених вердиктів. Із упевненістю можна стверджувати, що Собор — це переломна подія не лише в католицтві, а й інших християнських віросповіданнях. Якщо б він з якихось причин не відбувся, християнський світ був би відчужено іншим.

Як відомо, Другий Ватиканський (XX Вселенський) Собор відбувся із 11 жовтня 1962 р. по 8 грудня 1965 р. в базиліці Святого Петра в Римі. Для участі в ньому запрошено 2908 єпископів та генеральних настоятелів чернечих орденів і конгрегацій. На Соборі прийнято 4 конституції, 9 декретів та 3 декларації: конституція про Священну літургію (Sacrosanctum Concilium — 4 грудня 1963 р.); декрет про засоби масової комунікації (Inter mirifica — 4 грудня 1963 р.); дипломатична конституція про Церкву (Lumen gentium — 21 листопада 1964 р.); Декрет про Східні Католицькі Церкви (Orientalium Ecclesiarum — 21 листопада 1964 р.); декрет про екуменізм (Unitatis Redintegratio — 21 листопада 1964 р.); декрет про пасторське служіння єпископів у Церкві (Christus Dominus — 28 жовтня 1965 р.); декрет про оновлення життя ченців стосовно сучасних умов (Perfectae Caritatis — 28 жовтня 1965 р.); декрет про підготовку до священства (Optatam Totius — 28 жовтня 1965 р.); декларація про християнське виховання (Gravissimum Educationis — 28 жовтня 1965 р.); декларація про ставлення Церкви до нехристиянських релігій (Nostra Aetate — 28 жовтня 1965 р.); догматична конституція про Боже-ственне одкровення (Dei Verbum — 18 листопада 1965 р.); декрет

про апостольство мирян (*Apostolicam Actuositatem* — 18 листопада 1965 р.); декларація про релігійну свободу (*Dignitatis Humanae* — 7 грудня 1965 р.); декрет про місіонерську діяльність Церкви (*Ad gentes divinitus* — 7 грудня 1965 р.); декрет про служіння та життя священників (*Presbyterorum ordinis* — 7 грудня 1965 р.); пастирська конституція про Церкву в сучасному світі (*Gaudium et Spes* — 7 грудня 1965 р.). Ці документи були покликані вдосконалити віровчення і літургичну практику католицизму у зв'язку зі складністю існування Католицької Церкви в сучасному світі.

Підготовка до Собору почалася з того, що одразу після свого обрання, 25 січня 1959 р., Папа Іван XXIII оголосив про намір скликати Вселенський Собор для вирішення найважливіших церковних проблем і питань співіснування Церкви й сучасного світу, який стрімко лібералізувався. До Риму запросили кардиналів з усього світу для консультації з цього питання. Потім, 17 травня 1969 р., скликано підготовчу комісію, в складі якої були секретарі різних римських конгрегацій, очолювану кардиналом Тардіні. Її обов'язками було визначення питань, які належало винести на обговорення Собору.

18 червня 1959 р. Ватикан звернувся до єпископів, нунціїв та генеральних настоятелів орденів надіслати свої пропозиції, а 18 липня 1959 р. організовано консультацію із залученням богословських факультетів і факультетів канонічного права.

5 червня 1960 р. створено 10 комісій (з богослов'я, управління єпархіями, дисципліни духовенства й християнського народу, таїнств, чернечих орденів, літургії, навчання і семінарій, Східних Церков, місій, апостольства мирян) і два секретаріати (з питань засобів масової інформації та сприяння єдності християн). Їх діяльність спрямовувала Центральна комісія, обов'язками якої було, окрім цього, вироблення регламенту майбутнього Собору.

Новація в підготовці Собору — створення Комісії з апостольства мирян та Секретаріату з питань сприяння єдності християн. Останній швидко проявив себе як найважливіший посередник під час зближення католицької Церкви з іншими християнськими Церквами й общинами. Сам вибір членів комісій, серед яких були богослови, котрих раніше вважали такими, що не належать до традиційної течії в римсько-католицькій християнській богословській думці. 14 жовтня 1960 р. відбулося урочисте відкриття роботи комісій, які поступово ухвалили 70 проектів.

До підготовчої роботи долучили передусім богословів, котрі фундаментально вивчали раннє християнство та патристику, а також тих, хто видавав і популяризував творіння Святих отців. Так, це французький богослов Ж. Данієлу (1905–1974), котрий захистив 1943 р. в Паризькому католицькому інституті докторську дисертацію зі вчення св. Григорія Ніського та став пізніше професором історії раннього християнства в цьому ж інституті. Разом з А. де Любаком

розпочав видання серії «Sources Chretiennes» — одного з найкращих нині коментованих зібрань творів ранньохристиянських авторів. У 1944 р. Ж. Даніелу став капеланом Гуртка св. Іоана Хрестителя — групи католицької молоді, що вирішувала завдання християнської місії в контексті сучасної культури. Богословський досвід, набутий Даніелу під час виконання цієї роботи, утілений у працях творинь другої половини 40-х рр. ХХ ст. У 1961 р. науковця було обрано деканом богословського факультету Паризького католицького інституту; а в 1962 р. папа Іоан ХХІІІ призначив його експертом з богослов'я на Другому Ватиканському Соборі, де філософ та богослов відіграв головну роль у підготовці пастирської конституції «Gaudium et spes». Проблема існування Церкви в сучасному світі, значення релігії та її співвідношення з наукою, ставлення християнства до нехристиянських культур і релігій — головні теми богословствування Ж. Даніелу. На його думку, всі аспекти людського існування, зокрема культура та історія, орієнтовані на Бога й елементи реального зв'язку людини з Богом певною мірою наявні і поза християнством. Це, однак, не суперечить унікальності християнської релігії, в якій трансцендентний вічний Бог увійшов у світ, історію і таким чином радикально змінивши життя людей. Християнство, на думку Ж. Даніелу, не зневажає інші релігійні вчення, але вдосконалює їх, очищуючи і підносячи в контексті Євангелія. Богослов зазначає, під час навернення до християнства не варто поривати з культурою, в якій людина зростала і живе нині. Навпаки, новонавернені християни мають брати активну участь у житті своєї культури, говорити її мовою, християнізувати її подібно до того, як це робили християни іудейського чи греко-римського походження.

Таким чином, усвідомлюючи необхідність християнізації культури, Ж. Даніелу сприяв здійсненню екуменічного діалогу в межах християнства і діалогу між релігіями, що набуло відображення в рішеннях Собору. Загалом, екуменізм — непроста тема для християнства. Численні опоненти Собору, особливо в середовищі православних богословів, звинувачують сучасне католицтво в буквальному розумінні екуменічних ідей Другого Ватиканського Собору. На думку православних, діалог не має приховувати головного — принципів догматичних розбіжностей між конфесіями. Православні іноді навіть звинувачують католицтво в гріху екуменізму, який ґрунтується на сучасному релятивізмі та лібералізмі, відповідно до яких рівноцінними є всі релігійні й етичні системи.

У підготовці Собору важливе значення мали й ідеї швейцарського богослова Г. У. фон Бальгазара (1905 — 1988). Творчість цього релігійного філософа із самого початку викликала суперечки і незрозуміння, але нині дедалі більше визнається Католицькою Церквою. З початку 40-х рр. він цікавився творами Отців Церкви; у 1945 р. заснував Товариство св. Іоана Богослова, а пізніше — однойменне

видавництво, де виходили друком численні твори Отців. Під впливом свого друга та вчителя Анрі де Любака звернувся до вивчення творів Оригена, Григорія Ниського та Максима Сповідальника. Як богослов Г. У. фон Бальтазар тривалий час залишався в тіні через те, що в 1950 р. вийшов з Ордену єзуїтів. Він, на жаль, не був долучений експертом, котрі брали участь у роботі Другого Ватиканського Собору, однак, у 1969 р. Папа Павло VI назначив його членом Міжнародної богословської комісії. У 1972 р. Г. У. фон Бальтазар очолив міжнародний католицький журнал «Communio». У травні 1988 р. Папа Іоанн Павло II підніс його до сану кардинала, але той помер за два дні до вручення йому кардинальських регалій. Г. У. фон Бальтазар був, мабуть, єдиним видатним католицьким богословом, котрого не запросили на Другий Ватиканський Собор як експерта, його вчитель А. де Любак назвав це одночасно принизливим і спантеличуючим. Однак це дозволило Г. У. фон Бальтазару поставитись вільніше і критичніше до оновлення Католицької Церкви, яке розпочав Собор.

Богословська позиція Г. У. фон Бальтазара простежується в його полеміці з іншим видатним богословом ХХ ст. К. Ранером (1904–1984), концепції якого значною мірою сприяли визначенню післясоборного католицького богослов'я. К. Ранер — основний представник так званого «антропологічного повороту» в католицькому богослов'ї. Згідно з його світоглядом, усі положення християнської віри базуються на певних баченнях людини; Бог не відкрив людині жодної істини ні про себе самого, ні про створений ним світ, яка не стосувалася людини, а тому богослов'я має починатися «знизу», з розгляду людського існування як воно є. Ця антропологічна спрямованість богослов'я К. Ранера відповідала духові часу, перебувала в живому зв'язку з популярною у ХХ ст. філософією екзистенціалізму. Але чи не занадто односторонніми є відомості богослова з антропології, чи не є в цьому разі християнська релігія чимось «занадто людським»? Г. У. фон Бальтазар не гірше К. Ранера розумів, що ситуація у світі змінилася, численні громадські установи, які раніше захищали Церкву, зникли. Церква, щоб бути зрозумілою, має змінити сам спосіб своєї проповіді. Але при цьому він не вважає, що християнську віру потрібно оновити на підставах розгляду людського існування і його проблем. Християнство має власне обґрунтування в собі самому. Підхід Г. У. фон Бальтазара став відновленням традиційного богослов'я, що починався «зверху», від Бога.

Найвідомішим богословським творінням Г. У. фон Бальтазара є трилогія «Сяння слави», «Божественна драма» та «Божественна логіка», книги якої присвячені трьом філософсько-богословським трансценденталізм — красі, добру й істині, що розглядаються не абстрактно, але крізь призми головної події світової історії — Утілення Сина Божого, яка є темою першої частини трилогії, в якій

актуалізується поняття краси: втілене Слово Боже — сяяння слави Пресвятої Трійці і водночас підсумовує всю красу сучасного світу. Друга частина трилогії присвячена розп'яттю чи хрестній жертві, за допомогою якої Бог об'єднує й удосконалює все гідне у творінні. Остання частина трилогії є спробою пояснити внутрішню логіку дії Божого промислу в історії.

В еkleзіологічних творах «Ціле у фрагменті» та «Богослов'я трьох днів» Г. У. фон Бальтазар переосмислює «богослов'я Страсної п'ятниці», тобто богослов'я спокути, доповнюючи його «богослов'ям Страсної суботи», тобто богослов'ям єдності, в якій ключові образи — Діва Марія, апостоли Іоан, Петро, Павло та Яків — начало й основа Церкви, яка покликана поєднати всі спокути людства. Загалом, творчість Г. У. фон Бальтазара викликала в католицьких колах суперечки та нерозуміння, однак з часом вона дедалі більше набуває визнання в середовищі католиків.

Іншим видатним богословом, ідеї котрого значно вплинули на рішення Другого Ватиканського Собору, був А. де Любак (1896 — 1991). Він вступив до Товариства Ісуса в 1913 р. в Сен-Леонарді (Велика Британія). Брав участь у Першій світовій війні. У 1919–1920 рр. вивчав гуманітарні, філософські та богословські дисципліни в різних єзуїтських навчальних закладах, у цей час він зацікавився філософськими ідеями М. Блонделя. У 1927 р. висвячений у священники. З 1929 р. став професором фундаментального богослов'я в Католицькому інституті в Ліоні; у 1930 р. організував та очолив кафедру історії релігії в тому ж інституті; обидві кафедри до 1960 р. Як зазначалося, разом з Ж. Даніелу заснував серію «Sources chretitnes» для публікації творів Отців Церкви. У роки Другої світової війни видавав журнал «Rêmoignae Chritien», у якому викривав антисемітизм та доводив антихристиянськість нацистської ідеології. У 1950 р. вийшла друком енцикліка Папи Пія XII «Humanigenis», яка ініціювала широку богословську полеміку, зокрема щодо ідей де Любака стосовно природного до надприродного. У зв'язку з тиском противників Любака керівники Ордену позбавили його права викладати; ця заборона діяла до 1959 р. У цей час Папа Пій XII морально підтримував А. де Любака. У 1958 р. теолог обраний членом Інституту Франції (Академії соціальних та політичних наук).

У 1960 р. Папа Іоан ХХІІІ назначив А. де Любака радником комісії з підготовки Другого Ватиканського Собору. Учений та богослов брав участь у роботі Собору як експерт. Потім був радником папських секретаріатів із питань нехристиянських релігій і в справах віруючих. У 1969–1971 рр. А. де Любак був членом міжнародної богословської комісії. У 1983 р. Папа Іоан Павло ІІ надав йому сану кардинала.

Основною ідеєю богослов'я А. де Любака є наявність у людини, віруючої чи ні, фундаментальної спрямованості до Бога.

А. де Любак засвідчив: характерне для томістів Нового часу дуалістичного розмежування природи та благодаті не відповідає думкам самого Фоми Аквінського, що говорив про «*desiderium naturale visionis Dei*» — «природне бажання споглядати Бога». Відповідно до поглядів богослова, природна та благодатна причинність у житті людини органічно поєднуються. Уявлення про можливості виокремлення в людині лише природної складової (*natura pura*), що переважало з XVI ст., є необґрунтованим, крім того, ще й не завжди співвідноситься з релігією, оскільки дозволяє розглядати цю чисту природу без благодаті як самодостатню реальність, що не потребує Божої допомоги. Уроджений потяг до Бога є основою містичного досвіду в найширшому сенсі цього слова.

Значне місце у творчості А. де Любака відведене аналізу численних способів, якими цей потяг утілюється в християнстві, нехристиянських релігіях, а також у різних напрямках атеїзму, в якому А. де Любак бачив також зусилля людини задовольнити свій потяг до Бога самостійно, без Божої допомоги. Однак він потребує реального контакту з Богом, оскільки людина очікує одкровення зі сторони Господа, і це очікування набуває втілення в християнстві. Основуючись на такому розумінні речей, А. де Любак захищав ідеї свого друга та співбрата по Ордену єзуїтів П. Т. де Шардена про еволюцію світу в напрямі до Христа, а також критикував концепції послідовників учення середньовічного монаха Іоахима Флорського про відродження світу в епоху Святого Духу, що змінює час Христа.

Важливою темою досліджень А. де Любака є Церква, яка трактується ним не як юридичний інститут, а як нова община — народ Божий; християнство — це релігія індивідуального спасіння, що досягається в просторі суспільства та історії, християнська звістка звернена до людини і її повноти, зокрема в її суспільному й історичному вимірах. Еклезіологія А. де Любака безпосередньо пов'язана з його христологією та сакраментологією: він обстоював тісну єдність трьох аспектів Тіла Христового — історичного втілення Христа, Євхаристії та Церкви. Еклезіології присвячені такі його праці: «Містичне тіло: євхаристія та Церква в середні віки», «Думки про Церкву», «Парадокс і таємниця Церкви».

Важливою темою досліджень А. де Любака, що істотно вплинула на післясоборні реформування католицтва, є проблема ставлення останнього до нехристиянських релігій. Зміна негативного ставлення Католицької Церкви до нехристиянських релігій відбулася значною мірою завдяки позиції А. де Любака. Для вирішення цієї проблеми він звернувся до спадку Святих Отців. А. де Любак у праці «Парадокс та тайна Церкви» зазначає, що попри суворі висловлювання Отців про язичницькі культури та філософські вчення свого часу, вони дотримували думки про те, що людство до Християнського Одкровення (і, додам, й після нього) «зберігали деякі зерна істини». [14] А. де Любак

підкреслює думку св. Іринія Ліонського «Логос Божий ніколи не зникав із роду людського» та відому позицію Тертуліана про «душу за природою християнку» [14]. На основі поглядів Отців Любак дійшов важливого висновку для сучасного католицизму, яке просто не могло ігнорувати наявність інших релігій та їх місій: «Завдяки своєму втіленню Слово сприйняло всю людську природу... відповідно до цього, будь-яка людина, християнин чи ні, що перебуває «в стані благодаті» чи така, що в цьому стані не перебуває, наверненої чи не наверненої до Бога, якими б не були її знання чи пробіли в знаннях, поєднана з Христом невід'ємними органічними зв'язками» [14]. «Якщо ... ґрунтуватись у своїх розсудах на Церкві Христовій, завдання якої на шляху до Парусії усе охопити собою та врятувати, то не варто розглядати різні нехристиянські релігії статично, як такі, що не стосуються реальності. Усе, що є в них хорошого, мають завдячувати Христові [13]. Віра в Христа, за А. де Любаком, зовсім не означає, що будь-яка релігія — міф, що смерть Христа є актом, що заперечує будь-яку релігію. Радше вона виконується тут [13].

А. де Любак підкреслює також думку Отців про космічну роль Христа, котрий урятував усіх, незалежно від того, наскільки та чи інша людина ознайомлена з його вченням. Ідея «анонімного християнства» також втілюється в розумінні в А. де Любака. Відповідно до цієї ідеї кожен, хто діє за законами добра та совісті, апіорі є християнином, спасіння його не залежить від віри в Ісуса Христа і належності його до Церкви, оскільки він може взагалі нічого не знати про Христа. Ця ідея зараз органічно увійшла в сучасне вчення Католицької Церкви, відображене в її Катехізисі.

Ще одним богословом, котрий суттєво вплинув на зміну статусу сучасного католицизму, був І. Конгар (1904–1995). Перша праця І. Конгара «Розділені християни: принципи католицького екуменізму», що вийшла друком у 1937 р., значно вплинула на розвиток екуменічного руху. У ній науковець стверджував, що розділення зробили Церкву біднішою, а також зменшили її вселенськість. Це дослідження було першим підсумком його ознайомлення з богословськими традиціями інших конфесій: він уважно досліджував праці М. Лютера, зустрічався з К. Бартом, а для ознайомлення з працями православних авторів вивчив російську мову.

У післявоєнний період у своїй науковій діяльності І. Конгар звертається до еkleзіологічної проблематики, його цікавлять проблеми ролі мирян у Церкві. Конгар критикував ієрархологію, тобто еkleзіологію, що зводила Церкву до ієрархії, кліру. У цей період І. Конгара позбавили права викладати. Однак з обранням Папи Йогана ХІІІ, що оголосив про необхідність оновлення католицизму, почалась офіційна його реабілітація як богослова. У 1958 р. мислитель опублікував працю «Таємниця храму», присвячену концепції Церкви як Народу Божого, елементом якого є і миряни. Ідеї

І. Конгара про єпископську колегіальність, церковну владу як служіння, католицизм як вселенську інкультурацію стали важливим внеском, сприяли формуванню еклезіологічної концепції Другого Ватиканського Собору, одним з експертів якого і визнано Конгара. Важливе значення в розгортанні католицько-православного діалогу відіграло дослідження І. Конгара «Дев'ять віків потому. Замітки про Східну схизму», де він дослідив причини великого розділення або ж «схизми» Західної та Східної Церков. Мислитель виявив, що офіційна дата розділення 1054 р. — це результат тривалого процесу розходження між Заходом та Сходом колишньої Римської Імперії. Серед фактів, що вплинули на розмежування церков, Конгар називає правління імператора Карла Великого, виникнення ісламу, який став каталізатором полемічного розділення Сходу і Заходу, та хрестові походи. Для подолання розділення, що виникло, І. Конгар пропонує Заходу зрозуміти та прийняти факт специфіки християнського Сходу і навпаки. Такий підхід став основою сучасної позиції католицизму щодо східного православ'я, що проявилось в концепції «Церков-сестер».

Таким чином, оновленню Католицької Церкви, задекларованому Другим Ватиканським Собором, сприяли такі богословські ідеї:

- 1) оскільки Церква існує в плюралістичному світі, вона має плюралістичність;
- 2) визнання за нехристиянськими релігіями та іншими християнськими Церквами не лише права на існування, але й важливої культурно-релігійної ролі;
- 3) відмова від розуміння Церкви як організації кліриків, визнання її як общини всіх віруючих та посилення ролі мирян у Церкві;
- 4) спрощення католицького культу як можливість інтегрування в сучасну культуру.

Ці ідеї та рішення Собору й нині є предметом поживлених дискусій як усередині Католицької Церкви, так і за її межами. Так, консервативні представники православ'я (всередині РПЦ) рішуче критикують рішення Собору, вбачаючи в них відхід від традиції Церкви, певну протестантизацію католицизму. Православні критики Собору підкреслюють, що в його результаті відбулася десакралізація церковної мови та музики, приховане іконоборство, зменшення влади ієрархії та розпад цілності католицизму як древньої традиційної конфесії [8]. У самому католицизмі ставлення до Собору варіюється від повного несприйняття (лефевризм) до захоплених оцінок. Однак і прибічники, і опоненти Собору погоджуються в тому, що християнство потребує захисту, який захист має здійснюватися мовою, зрозумілою сучасному світу.

Список літератури

1. Бальтазар Г. У. фон Истина симфонична / Г. Бальтазар. — М. : Ин-т филол., теолог. и истор. Святого Фомы, 2009. — 152 с.

2. Бальтазар Г. У. фон Пасхальная тайна. Богословие трех дней / Г. Бальтазар. — М. : ББИ, 2006. — 288 с.
3. Бальтазар Г. У. фон. Теология Т.1. Истина мира / Г. Бальтазар. — М. : ББИ, 2013. — 326 с.
4. Бинцаровский Д. Второй Ватиканский Собор (1962–1965). Ключевые решения [Электронный ресурс] / Д. Бинцаровский. — Режим доступа: www.reformed.org.ua / 2 / 699 / Bintsarovskiy. — Загл. с экрана.
5. Даниелу Ж. Богословие иудеохристианства (Аспекты исторические и не-преходящие) [Электронный ресурс] / Ж. Даниелу // Символ. — №9. — 1983. — Режим доступа: Krotov.info / libr_min / 05_d / dan / eilu.htm. — Загл. с экрана.
6. Документы Второго Ватиканского Собора. — М. : Паолине, 1988. — 589 с.
7. Жан Даниелю // Символ. — №9. — 1983. — С. 7–13.
8. Каверин Н. Второй Ватиканский Собор и богослужебная реформа [Электронный ресурс] / Н. Каверин. — Режим доступа: www.blagogon.ru/digest/8/. — Загл. с экрана.
9. Козлов М. После II Ватиканского Собора [Электронный ресурс] / М. Козлов. — Режим доступа: lib.prowmir.ru / library / readbook / 294. — Загл. с экрана.
10. Конгар И. Девять веков спустя. Заметки о Восточной схизме : пер. с фр / И. Конгар. — К. : Дух і літера, 2010. — 252 с.
11. Любак А. де. Драма атеистического гуманизма / А. де Любак. — Милан. : Христианская Россия, 1997.
12. Любак А. де. Католичество. Социальные аспекты догмата / А. де Любак. — Милан : «Христианская Россия», 1992.
13. Любак А. де. Отцы Церкви о религиях человеческих [Электронный ресурс] / А. де Любак. — Режим доступа: www.portal-credo.ru . / [site / index.php](http://site/index.php). — Загл. с экрана.
14. Любак А. де. Парадокс и тайна Церкви / А. де Любак. — Милан, б.г.
15. Михайлов П.Б. Даниелю / П. Б. Михайлов // Православная энциклопедия. Т. 13. — М., 2006. — С. 723–726.

Надійшла до редколегії 20.08.2014 р.